

ОЛЬВІЯ ТА ХЕРСОНЕС: ДО ПРОБЛЕМИ МІЖПОЛІСНИХ ВІДНОСИН ПОНТІЙСЬКОГО ПЕРІОДУ

Статтю присвячено дослідженню проблематики відносин Ольвії з Херсонесом від початку становлення обох полісів і до періоду гетського розгрому I ст. до н. е., зокрема питання дружніх та конфліктних сторін цих відносин на основі приведення різних точок зору на проблему. Автор здійснив спробу на основі археологічних, епіграфічних та нумізматичних джерел висвітлити ключові питання відносин двох полісів Північно-Західного регіону Понту.

Ключові слова: понтійський регіон, Ольвія, Херсонес, Керкінітіда, Калос Лімен, Панське I, проксенія, ателія, політія, почесні декрети.

Статья посвящена исследованию проблематики отношений Ольвии с Херсонесом от начала становления обеих полисов и до периода гетского разгрома I в. до н. э., в частности вопрос дружеских и конфликтных сторон этих отношений на основе приведения различных точек зрения на проблему. Автор предпринял попытку на основе археологических, эпиграфических и нумизматических источников осветить ключевые вопросы отношений двух полисов Северо-Западного региона Понта.

Ключевые слова: понтийский регион, Ольвия, Херсонес, Керкinitида, Калос Лимен, Панское I, проксенія, ателія, политія, почётные декреты.

The article deals with the problems of the Olbia-Chersonesos relations from the beginning of both cities and to the 1st century BC. Particularly the issue of friendship and conflict sides of these relations on the basis of the different points of view. Author makes an attempt on the basis of archaeological, epigraphic and numismatic sources to illuminate the key issues of relations of two cities of the North-West region of Pontus.

Key words: Pontic region, Olbia, Chersonesos, Kerkinitida, Kalos Limen, Panskoe I, prokseniya, ateliya, polity, honorary decrees.

Близькість історичного розвитку Нижнього Побужжя і Північно-Західного Криму в кінці VI-V ст. до н. е. і ольвійський вплив у цьому регіоні дає право припустити, що Північно-Західне Причорномор'я і Північно-Західний Крим цієї епохи становили єдиний економічно-географічний район. Пізніше ольвіополіти втрачають вплив у цьому районі і з середини IV ст. до н. е. Північно-Західна Таврика підпорядковується Херсонеській державі і стрімко нею освоюється. Із завершенням цього процесу до кінця IV ст. до н. е. формується і остаточно складається новий Таврійський економіко-географічний район з центром у Херсонесі.

Взаємовідносини між полісами одного невеликого регіону на Понті вивчалися менше насамперед тому, що для дослідження цих контактів існує мало джерел, ніж, скажімо, з містами Середземномор'я. Проте і їх достатньо для детального і узагальненого вивчення питання, зокрема зараз існує ряд даних, які вказують на різнобічні зв'язки між Ольвією та Херсонесом.

Ці відносини у свій час привернули увагу В. В. Латишева. В радянський час кількість різних джерел значно збільшилась, їх дослідники також вказували на тісні контакти між цими містами. Вивчаючи монети херсонеського та керкінітідського карбування, виявлені в Ольвії, та монети ольвійського карбування з Херсонеса, П. О. Каришківський та А. М. Гілевич відзначали наявність торговельних зв'язків між цими містами [1]. Вивчаючи історію та економіку Північно-Західного Криму в античну епоху, О. М. Щеглов також вказував на контакти з цим регіоном [2].

Однак до цього часу всі матеріали з цієї проблеми не узагальнені. Спробуємо розглянути проблему ольвійсько-херсонеських відносин у сукупності всіх відомих археологічних джерел у хронологічній послідовності. Вивчення цього питання викликає інтерес і в тому плані, що обидва поліси в історичному і культурному розвитку були неадекватні, в багатьох відношеннях різнохарактерні і різнобічні держави, породжені різними колонізаційними процесами в різні часи.

Мілетсько-іонійська колонізація, що передувала дорійській, була направлена головним чином для безпосередньої експлуатації родючих земель, вільних від осілих варварських племен і морських ресурсів. В. П. Щеглов зауважив, що «впровадження грецьких колоністів у Таврику, яке виразилось у створенні гераклейської колонії Херсонеса, проходило уже в інших історичних умовах, що склалися в припонтійському регіоні. Головні цілі колонізації тут, очевидно, були інші. Вони переслідували не тільки безпосередню експлуатацію колонізованих земель, але й можливість розвивати і тримати в руках чорноморсько-грецьку морську транзитну торгівлю, забезпечуючи таким чином опосередковану експлуатацію великого регіону» [3]. Щеглов мав рацію, певно, і в тому, що для гераклеотів з багатим досвідом підкорення маріандинів (місцевого населення) була властива досить жорстка організація полісної общини. Очевидно, з рядом причин це якоюсь мірою зумовлювало різнохарактерність у суспільно-політичній, економічній і ідеологічній структурах обох полісів, що, однак, не заважало швидкому налагодженню взаємних контактів.

Економіка обох полісів, як і взагалі античних полісів, базувалась в основному на сільському господарстві, що було запорукою якщо і не повної, то відносної їх автаркії [4]. До часу заснування Херсонеса Ольвія вже була розвиненим полісом. Інтерес Ольвії до Північно-Західного Криму, зокрема іонійського поселення Керкінітіди, проявлявся ще на найбільш ранніх етапах її існування. До першої половини – середини V ст. до н. е. відносяться знахідки монет ольвійського карбування і в Херсонесі.

Однак першим, найбільш достовірним документом про існування міжполісних відносин Ольвії і Херсонеса є ольвійська проксенія херсонесита початку IV ст. до н. е. [5]. Із всіх епіграфічних пам'яток, виявлених в Ольвії, вона є однією з перших проксеній цього міста. Надання великих привілеїв херсонеситу вказує на існування тісних економічних зв'язків між обома полісами уже на початку IV чи, можливо, уже і в останній чверті V ст. до н. е. Зміст напису дає підтвердження цій думці: «Ольвіополіти (такому-то), сину Пірраліона, херсонеситу, дарували проксенію і ателію на всі товари, йому і нащадкам його), і (право) ввозу і вивозу всюди, припливати (йому) і відпливати в воєнний і мирний час, не піддаючись конфіскації і не укладаючи договору». Насамперед звертає увагу довір'я до мешканця сусіднього міста на довгі часи, що, певно, свідчить про упевненість, що між обома полісами не могло бути серйозних причин для конфліктів, які б могли порушити добросусідські торговельні зв'язки. Ольвія часто надавала подібного типу проксенії, складені за типовою формулою, характерною для проксеній та інших еллінських міст, і навіть політію громадянам інших більш віддалених античних міст.

Звертає увагу на себе й те, що в названій проксенії право вивозу і ввозу товарів дозволяється всюди, тобто відноситься не тільки до міста Ольвії

з її гаванню, але й поширюється на всю територію ольвійського полісу. Значення такої вказівки для Ольвії не можна недооцінювати. З неї випливає, що в межах ольвійської держави було кілька таких пунктів, де не тільки здійснювались операції, пов'язані з ввозом і вивозом товарів, але й знаходились установи або особи, під наглядом яких відбувалась торгівля та збирання мита. Відповідно до цього на початку IV ст. до н. е. на території Ольвійського полісу повинні були існувати певні поселення. Ряд великих урбанізованих поселень з розвиненим кам'яним домобудівництвом виникає вздовж лиману в кінці V ст. – на початку IV ст. до н. е. [6]. Ольвія знаходилась у цей час на одному з етапів свого економічного і культурного розквіту і була в більш вигідному економічному становищі порівняно з Херсонесом, тому що володіла більшою хлібородною зоною. Херсонес же в силу географічних умов на початку IV ст. до н. е. ще не мав такої бази. Тому цілком можливо, що Ольвія на ранньому етапі становлення молодого херсонеського полісу брала участь у забезпеченні його хлібом, якщо і не своїм власним, то була посередницею в торгівлі зі скіфами. Не виключено, що саме через це посередництво торгувала і метрополія Херсонеса – Гераклея Понтійська, яка у свою чергу налагодила торговельні зв'язки з ольвійським полісом за допомогою своєї колонії. Останні зафіксовані епіграфічними пам'ятками, а також великою кількістю гераклейських амфор, що поступали сюди з вином та оливковим маслом з кінця V ст. до початку III ст. до н. е. [7].

У Херсонесі поки що не знайдено ніяких епіграфічних свідчень IV ст. до н. е. про надання якихось привілеїв ольвіополітам, хоч не виключено, що такі існували. Цим власне і обмежуються як прямі, так і опосередковані дані про відносини Ольвії і Херсонеса в цей час.

Найбільш інтенсивні контакти були налагоджені в останній третині IV – першій половині III ст. до н. е. В цей час сталася низка змін в історії обох полісів зовнішнього (поразка скіфів 339 р. і розпад скіфського царства Атея, похід Зопіріона 331 р., просування сарматів між Доном і Дніпром, утворення пізньоскіфської держави з центром в Криму) й внутрішнього порядку. Політика обох держав у багатьох відношеннях визначалась економічними причинами. На поділених ділянках Гераклеїського півострова були в основному виноградні плантації [8].

Ольвія в зв'язку з наступом Зопіріона втратила значною мірою свою хору. Нестача хліба при постійному зростанні кількості населення в Ольвії і Херсонесі вимагала прийняття якихось рішучих заходів. Як відомо, вони були вжиті з метою розширення полісних земель, внутрішньої їх колонізації з організацією і благоустроєм території держав. До володінь Херсонесу включили Керкінітіду, після чого почалась інтенсивна експлуатація родючих рівнин північно-західного побережжя Криму в кінці IV – на початку III ст. до н. е. з заснуванням численних поселень і розподілом земель на клери.

Та в історії відносин Ольвії та Херсонесу саме IV ст. до н. е. існує і прийнятий більшістю дослідниками факт конфлікту, що виник у результаті реалізації спільних інтересів на території Західного Криму. Яким же чином Херсонес зміг підкорити собі цей великий район? Л. А. Моїсєєв вважав, що це могло відбутися мирним шляхом у результаті оренди землі у скіфів. Але Б. Н. Граков і А. І. Тюменев, що спиралися на концепцію П. Н. Шульца про одноразове створення в IV-III ст. на узбережжі Північно-Західного Криму ланцюга протистоять грецьких та скіфських фортець, висловилися на користь військового захоплення деяких прибережних місць у цій області херсонеситів у скіфів. Однак широкі археологічні дослідження, які розпочалися з 1959 р., показали неспроможність гіпотези про появу в цей період скіфських укріплень і не виявили ознак седентаризації кочових скіфів. Але вони принесли нові дані, які свідчили про суцільну колонізацію Херсонесом узбережжя, появу тут великої кількості грецьких укріплених і неукріплених поселень, в тому числі типово херсонеських садиб, а також про розмежування території на земельні ділянки в ортогональній системі за «херсонеським» зразком у другій половині IV ст.

Ці спостереження з урахуванням сформованої у Причорномор'ї політичної обстановки дозволили сформулювати гіпотезу, в якій здійснення передбачуваного збройного захоплення приморських місцевостей Північно-Західного Криму пояснювалося ослабленням кочових скіфів після поразки, нанесеної війську Атея в 339 р. Філіпом II, а також у результаті розпочатого тиску зі сходу сарматів. При цьому передбачалося, що Керкінітіда, яка потрапляла раніше в залежність до скіфів, опинилася у сфері економічних (хлібних) інтересів Херсонеса і могла, судячи з монетним емісій (див. нижче), виступити на його стороні і в кінцевому підсумку увійти до складу Херсонеського держави із збереженням на перших порах автономії, може бути, на правах союзного міста.

Наступні відкриття, однак, змусили відмовитися від гіпотези про херсонесько-скіфську боротьбу за Північно-Західний Крим та запропонувати нову, уточнену модель розвитку історичних подій. Насамперед з'ясувалося, як показано вище, що в першій половині IV ст., окрім іонійської Керкінітіди, на узбережжі Північно-Західного Криму існували виведені Ольвійський полісом поселення. Отже, Херсонес у своєму прагненні до оволодіння цим районом повинен був зіткнутися з інтересами не стільки кочових скіфів, скільки Ольвії. І дані археології достатньо переконливо свідчать на користь цього.

Сліди міцної херсонеської присутності в описуваному районі фіксуються повсюдно близько середини IV ст. до н. е. Вони проявляються в зведенні на захід від Керкінітіди потужної фортеці («Чайка»), у спорудженні в типово херсонеській манері фортечної стіни Калос Лімена, у появі херсонеських поховань у некрополі Кульчуцького городища (а отже, і споруді цього укріплення), у

розмежуванні земель у районі Євпаторійського мису і, нарешті, в новому періоді масового будівництва в Керкінітіді з характерними херсонеськими ознаками і заповненням грошового ринку цього міста і його землеробської округи херсонеськими монетами першої половини і середини IV ст. [9].

На насильницький характер оволодіння Північно-Західним Кримом побічно вказує не тільки будівництво укріплень, але і знахідка на Кульчуцькому некрополі військового надгробка Парфенія, сина Сіріска, херсонеського типу [10], а також випуск у Херсонесі парадних серій монет з переможними сюжетами.

Але найяскравіше і переконливе свідчення щодо воєнних дій безпосередньо проти заснованого Ольвією та пов'язаного з нею поселення дали розкопки еталонної для Північно-Західного Криму пам'ятки – агломерації Панське I і її некрополя. Саме тут виявлені безперечні сліди насильницького підпорядкування цього укріплення Херсонесу. Розгром фортеці, супроводжувалися пожежами і руйнаціями, стався не пізніше середини IV ст. До другої-третьої чвертей відноситься поява на некрополі кенотафів і поховань убитих. Після пожежі в іонійські риси культури поселення впроваджуються дорійські елементи, притаманні Херсонесу (графіті з дорійськими написами, херсонеські монети, надгробки херсонеського типу), які досить швидко стають переважаючими.

Отримані на Панському I спостереження і матеріали, очевидно, зіштовхують нас із рідкісним випадком, зафіксованим археологією і не дійшли до нас у писемних пам'ятках фактом військового конфлікту між двома північнопонтійськими полісами. Ця «невідомо війна» за родючий рівнинний район Північно-Західного Криму, судячи з усього, закінчилася поразкою Ольвії.

Яка була в цій боротьбі роль Керкінітіди? На чиєму боці виступав цей крихітний поліс (площа міста становила всього близько 4 га, а хора обмежувалася найближчими околицями в радіусі близько 3 км) та на яких умовах він увійшов до складу Херсонеса? Скоріш за все Керкінітіда увійшла до складу Херсонеса проти своєї волі. Можливо, військове зіткнення між ними мало місце на початковому етапі, а потім Херсонес, підтримуваний Гераклеєю, поставив Керкінітіду в такі умови, що будь-який опір втрачав сенс. Це простежується і у характері зображень на двох перших випусках керкінітідських чеканних монет: Нікі та лева, що терзає бика, на першому і голови богині в баштовій короні і вершника – на другому. Хоча запозичення Керкінітідою херсонеської монетної типології може служити не так свідченням протистояння двох цих полісів, як, за свідченнями В. А. Кутайсова і М. І. Золотарьова, зміною політичної орієнтації Керкінітіди з Ольвії на Херсонес [11].

Підтверджує сказане і приводяться В. А. Кутайсовим як додаткові докази факти докорінної перебудови оборонних стін Керкінітіди в середині IV ст. і відсутність слідів руйнації всередині міста.

Що ж стосується розорення будівель на хорі, то вони, звичайно, вказують більш всього на ймовірність ведення воєнних дій в околицях міста [12].

Після поразки у протистоянні з Херсонесом Ольвія, у свою чергу, почала нове освоєння земель вздовж Буго-Дніпровського лиману [13] і значно розширила свої володіння на захід, очевидно, аж до сучасної Одеси, про що свідчать не тільки монети ольвійського карбування, але й спільність матеріальної та духовної культури цих територій. Природно, що із значним просторовим розширенням і збільшенням населення ці поліси мали були подібні до полісів класичного типу. Обидва поліси в цей період (остання чверть IV – перша половина III ст. до н. е.) були у найвищому розквіті свого економічного розвитку та територіального розширення. Однак це продовжувалось недовго.

Одночасно змінювалась пізньоскіфська держава, яка постійно претендувала на землі Херсонеса та Ольвії. Уже в середині III ст. до н. е., а можливо, дещо раніше, певно, внаслідок набігів придніпровських скіфів Ольвія майже повністю втратила свою величезну хору, обмежуючись, очевидно, лише найближчою сільськогосподарською округою. Херсонес від набігів скіфів хоча і втратив частину своєї території, однак в економічному плані стояв на більш високому рівні, ніж Ольвія. Це, звичайно, стало причиною посилення економічних та культурно-політичних зв'язків, які налагодилися між полісами, особливо у III ст. до н. е.

До цього часу відносяться два фрагменти декретів про надання Херсонесом проксенії ольвіополітам [14]. До настання кризи Ольвія інтенсивно торгувала, певно, не тільки сільськогосподарськими продуктами, але й виробами ремесла. Монети ольвійського карбування траплялися не лише в Херсонесі, а й у найбільших його поселеннях (Керкінітіда, Калос Лімен, «Чайка», «Культуцьке»). Одним з основних видів херсонеського експорту в Ольвію в III – на початку II ст. до н. е. було вино. Тут виявлено значну кількість уламків херсонеських амфор і клейм Херсонеські купці, як і ольвійські, заходили не лише до гавані міста, але і його найбільших поселень.

Очевидно, в III ст. до н. е. між Ольвією та Херсонесом існував політичний договір, у якому Херсонес відігравав провідну чи керівну роль. Про це якоюсь мірою свідчить дуже фрагментований почесний декрет на честь трьох синів херсонесита Аполлонія середини чи швидше третьої чверті III ст. до н. е. [15]. В ньому вказується, що в Ольвії були синедри, що херсонесит Аполлоній позичив місту в тяжкий для нього час 3 тис. золотих, які не змогли повернути вчасно, і, певно, сини Аполлонія, які «успадкували від батька образ дій і всіляку прихильність до народу», зробили відстрочку. Посадові особи, які згадуються в декреті, очевидно, виступали як члени союзної ради в ролі представників окремих міст, як це видно з написів Еллади і Малої Азії. Синедри були в Ольвії членами особливої комісії для занять спеціальними державними справами, вони входили в неї, як представники інших міст. У цьому випадку, коли на раді

вирішувалось питання про нагороду херсонеситів, серед синедрів, безсумнівно, мав бути і представник Херсонеса. Тому допустимо, що між обома містами існував і політичний договір або союз.

Цілком імовірно, що Аполлонію ще до позики була надана не лише проксенія, але й політія. Перебуваючи в тяжкому економічному становищі, Ольвія не змогла в строк повернути свій борг. Його виплата призначалась синам Аполлонія, які, як це і було прийнято, користувались в Ольвії тими ж привілеями, що й батько. Залишаючись у дружніх відносинах з містом, вони продовжили строк виплати, а, можливо, й зменшили суму.

Коли Ольвія розплатилась з цим боргом, сказати важко. Судячи з протогенівського декрету, який, очевидно, датується останньою чвертю III ст. до н. е., Протоген звільнив місто від боргів і процентів [16]. Соціально-політична і фінансово-економічна криза Ольвії у другій половині III ст. підтверджується і цими документами, і присвятим написом на честь ситонів, спеціальної колегії чиновників, які у важкі роки займались закупівлею та розподілом хліба. Хлібна криза і масовий голод спіткали не тільки Ольвію, але й західнопонтійські міста, зокрема і найближчих її сусідів – Тіру та Істрію. Просити від них допомоги, зрозуміло, було виключене. Своїми власними силами, навіть і при допомозі багатих громадян міста, які могли бути державними кредиторами, Ольвія довго не могла вийти з критичного фінансового становища.

Пояснювалось таке важке становище, небувале до цього часу, не тільки соціально-етнічними потрясіннями і політичною анархією в III-II ст., серед таких народностей, як скіфи, сармати, галати, сайї, савдарати та ін. з їх постійними набігами і вимогами дані, як про це красномовно свідчить протогенівський декрет, але великими неврожаями, що продовжувались, певно, не один рік, втратою сільськогосподарських угідь, а також війнами, які Ольвія вела на суші і на морі, як це видно з декрету на честь Антестерія третьої чверті III ст. до н. е. Цілком імовірно, що в період хлібних криз в Ольвії Херсонес допомагав їй не лише фінансами, а й продовольством. Про продовження дружніх та економічних зв'язків обох полісів вказує і ольвійський декрет кінця III – початку II ст. до н. е. про надання якихось пільг херсонеситу Діонісію, який «взагалі прихильний до народу і, зокрема, громадянам, що прибувають в Херсонес, стає в нагоді».

При вивченні монет Херсонеса і Ольвії кінця III ст. до н. е. П. О. Каришковський та В. О. Анохін відмічають подібність лицьових та зворотніх сторін срібних монет обох міст. Дослідники вважають, що це могло бути або результатом навмисного копіювання херсонеських зразків ольвійськими монетчиками, або навіть наслідком повної тотожності художньо-зображувальних та технічних прийомів виготовлення монет, що веде до припущення про спільність майстерні, з якої вийшли відповідні штемпелі. Проте він, відмічаючи цей феномен монетного карбування обох міст, вважає, що це явище [17]. зовсім не свідчить про якусь

перевагу Херсонеса над Ольвією, хоча б тому, що ольвійський декрет на честь Нікерата кінця II – початку I ст. до н. е. вказує на їх незалежність. Однак варто сказати, що між випуском цих монет і згаданим декретом лежить майже століття. Політична ситуація за цей час значно змінилася як у районі Ольвії, так і в північно-західному Криму. У другій половині II ст. до н. е. зв'язки між обома містами, очевидно, майже зовсім припиняються. Херсонес поступово до кінця століття в результаті воєн зі скіфами майже повністю втратив свою землеробську округу. Загроза нападу скіфів на місто змусила херсонеситів шукати підтримки в Понтійському царстві. Ольвія в силу своїх внутрішніх інтересів, послаблена різними кризами, змушена була визнати протекторат скіфських царів і по суті була їх союзником, підтримуючи тісні зв'язки з Неаполем Скіфським [18]. Звичайно, що політична переорієнтація Ольвії на бік скіфів, які вели постійні війни з Херсонесом, змінила їх стосунки. І можна, навіть, припустити, що причиною цієї переорієнтації Ольвії була не лише скіфська сила, але якесь незадоволення відносинами з Херсонесом, від якого вона у другій половині III – першій половині II ст. до н. е. залежала економічно.

Про це свідчать не лише декрет на честь синів Аполлонія, тотожність монетного карбування, але й деякі пам'ятки культового характеру. Як відомо, релігія відіграла не останню роль у взаємозв'язках античних полісів. Вона знайшла своє відображення і у відносинах Ольвії та Херсонеса, де відчувалася переважаюча роль останнього.

Херсонес брав активну участь у шануванні Ахілла на Тендрівській косі, де проводились спортивні свята на честь цього ольвійського бога, а також на острові Левка, що знаходився під протекторатом Ольвії. В результаті цього, певно, і в Херсонесі з'явилися окремі прихильники цього культу, на що вказують присвятні графіті на посудинах. Цим, власне, і обмежується вплив Ольвії (як видно, не прямий, а опосередкований) на розвиток релігійного життя херсонеситів [19].

Деякі інші характер херсонеські культури мали в Ольвії, що з'явилися тут саме в період найбільш активних взаємовідносин. Передусім це стосується культу Геракла, що відігравав в пантеоні Херсонеса слідом за Партеосом головну роль, як покровитель і захисник полісу. В Ольвії, навпаки, майже до початку III ст. до н. е. він зовсім не шанувався, – у всякому випадку про це немає якихось конкретних даних, окрім срібних статерів з його зображенням кінця V ст. до н. е. До III-II ст. до н. е. відноситься найбільша кількість пам'яток, які безпосередньо вказують на шанування цього героя: це й присвятні написи, і теракотові зображення, і зображення на монетах. На деяких пам'ятках простежується безпосередній вплив Херсонеса. Одна з серій ольвійських монет, як уже відмічалось, нагадує херсонеські зображення Геракла в левовій шкірі. Теракотові зображення героя привозилися в Ольвію з

Херсонеса, зокрема і велика глиняна скульптура відпочиваючого Геракла. Впровадження цього культу в релігійне життя ольвіополітів відбувалось під впливом Херсонеса. Однак культ Геракла не мав тут широкого поширення. Як тільки відносини з Херсонесом значно скоротилися, шанування його повністю затухає. Увагу привертає той факт, що на двох присвятних написах Гераклу (всього виявлено три) його ім'я було витерте, як вважає В. В. Латишев, навмисно, коли в силу якихось обставин його культ у місті був усунений. Такі обставини дійсно виникли, якщо взяти до уваги, як уже відмічалось, що у другій половині II ст. до н. е. відносини між Ольвією та Херсонесом припинилися на деякий час у зв'язку з політичною переорієнтацією першої.

Немає до цього часу в Ольвії даних про шанування херсонеської патронеси Партеос, окрім одного напису II ст. до н. е. Це присвята богині Партеос від херсонеситів. Етнонім без сумніву свідчить, що плита була спеціально привезена з Херсонеса для присвячення богині в Ольвії, однак самотійне існування тут цього культу не підтверджується ніякими даними. В Ольвії з самого раннього часу шанувалися Артеміда і Артеміда Дельфінія, як сестра і паредра Аполлона Дельфінія. Однак її культ ніколи не користувався в Ольвії особливою популярністю, тим більше його не можна зрівняти із значенням культу Партеос в Херсонесі. Про деяке поживлення культу Артеміди в Ольвії можна говорити лише для III-II ст. до н. е., тобто того ж періоду, що був характерний і для культу Геракла. В цей час існувало тут і її святилище, про що свідчить напис на честь Тімо – жриці цієї богині, та монети ольвійського карбування з її зображенням, скульптурні і теракотові образи богині [20]. Отже, і у відношенні цього культу можна вважати, що він поживався в період найбільш тісних відносин між обома полісами в силу політичної орієнтації в Ольвії на короткий час, однак так і не знайшов широкого поширення серед населення. Після цього обидва культу в Ольвії не зафіксовані більше ніякими пам'ятками. Варто підкреслити, що така ситуація в культурному житті ольвіополітів була притаманна лише для цих культурів в елліністичний час.

Згодом уже в римський час відносини між обома містами, певно, відновлюються, проте вони вже мали зовсім інший характер, на що вказують лише ольвійські монети, виявлені в Херсонесі. Треба звернути увагу на те, що більшість цих монет знаходилась у похованнях, а тому поховані в них могли бути ольвіополітами. Зовсім не виключено, що в важкі часи якась частина населення Ольвії переселялась в інші міста, зокрема і в Херсонес.

Отже, найбільш інтенсивні економічні та культурно-політичні відносини між Ольвією та Херсонесом існували в III – першій половині II ст. до н. е. Усі виявлені в цей час джерела вказують на провідну роль Херсонеса, особливо у важкий для Ольвії час.

ЛІТЕРАТУРА

1. Карышковский П. О. Ольвия и Херсонес по нумизматическим данным / Петр Осипович Карышковский // Краткие сообщения Одесского государственного археологического музея. – 1963. – С. 156–167.
2. Щеглов А. Н. Северо-Западный Крым в античную эпоху / Александр Николаевич Щеглов. – Л. : Наука, 1978. – С. 123.
3. Щеглов А. Н. Тавры и греческие колонии в Таврике / Александр Николаевич Щеглов // Демографическая ситуация в Причерноморье в период Великой греческой колонизации. – Тбилиси, 1981. – С. 204–218.
4. Кошеленко Г. А. Полис и город: к постановке проблемы / Геннадий Андреевич Кошеленко // ВДИ. – 1980. – № 1. – С. 4–12.
5. Леви Е. И. Новая Ольвийская проксения / Е. И. Леви // Краткие сообщения института археологии АН СССР. – 1967. – № 109. – С. 31–35.
6. Рубан В. В. О периодизации античных памятников Северо-Западного Причерноморья доримского времени / В.В. Рубан // 150 лет Одесскому археологическому музею АН УССР. – К. : Наукова думка, 1975. – С. 131.
7. Лейпунская Н. А. Керамическая тара из Ольвии / Н. А. Лейпунская. – К. : Наукова думка, 1981. – С. 73.
8. Стрелецкий С. Ф. Клеры Херсонеса Таврического: К истории древнего земледелия в Крыму / С.Ф. Стрелецкий // Херсонский сборник. – Симферополь : Крымиздат. – 1961. – Вып. 6. – С. 150–168.
9. Щеглов А. Н. Процесс и характер территориальной экспансии Херсонеса в IV в. до н. э. / Александр Николаевич Щеглов // Античная гражданская община. – Л., 1986. – С. 166.
10. Голенцов А. С. Надгробие воина с херсонесской хоры / А. С. Голенцов, О. Д. Дашевская // ВДИ. – 1981. – № 2. – С. 109–114.
11. Кутайсов В. А. К нумизматике Керкинитиды V в. до н. э. / В. А. Кутайсов // ВДИ. – 1986. – № 2. – С. 94.
12. Виноградов Ю. Г. «Образование территориального Херсонесского государства» / Юрий Германович Виноградов, Александр Николаевич Щеглов // Эллинизм: экономика, политика, культура. – М. : Наука, 1990. – С. 332.
13. Рубан В. В. К истории ольвийской сельской округи / В. В. Рубан // Исследования по античной археологии Северного Причерноморья. – К., 1980. – С. 11.
14. Леви Е. И. Новая ольвийская надпись из раскопок 1951 г. / Е. И. Леви // ВДИ. – 1953. – С. 177–181.
15. Виноградов Ю. Г. Эпиграфические открытия последних лет в Ольвии / Юрий Германович Виноградов // Новейшие открытия советских археологов. – Киев, 1975. – Т. 2. – С. 90.
16. Книповин Т. М. К вопросу о датировке ольвийского декрета в честь Протогена / Т. М. Книпович // ВДИ. – 1966. – № 2. – С. 142–148.
17. Анохин В. А. Монетное дело Херсонеса / В. А. Анохин. – К. : Наукова думка, 1977. – С. 28–29.
18. Соломоник Э. И. О скифском государстве и его взаимоотношениях с греческими городами Северного Причерноморья / Элла Исаковна Соломоник // Археология и история Боспора. – Симферополь : Крымиздат, 1952. – Вып. 1. – С. 124.
19. Белецкий А. А. Греческие надписи Ольвии из раскопок 1950–1967 гг., хранящиеся в Киеве / Андрей Александрович Белецкий // Ольвия. – К. : Наукова думка, 1975. – С. 115–117.
20. Русяева А. С. Земледельческие культы в Ольвии догетского времени / Анна Станиславовна Русяева. – К. : Наукова думка, 1979. – С. 140–142.

Рецензенти: Пронь С. В., д.і.н., проф;
Гребенніков Ю. С., к.і.н., доц.

© Шеїн С. С., 2014

Дата надходження статті до редколегії 18.12.2013 р.

ШЕЇН Сергій Сергійович – заступник директора Національного історико-археологічного заповідника «Ольвія». Здобувач кафедри всесвітньої історії Чорноморського державного університету ім. Петра Могили.

Коло наукових інтересів: історія Ольвії.